

Masarykova univerzita v Brně

Filozofická fakulta

Teorie a dějiny divadla

Česká dramatika 2.poloviny 19. století
v souvislosti s vývojem národního obrození

V.K.Klicpera: Divotvorný klobouk

(rozbor a interpretace hry do roku 1850)

Vypracovala: Iva Mikulová

Ročník: druhý, kombinované studium

Akademický rok: 2007/2008

Kontext dramatikovy tvorby

Osobnost Václava Klimenta Klicpery (1792 – 1859) vstupuje do divadelního dění ve druhé fázi formování českého novodobého divadla v letech 1812 – 1830. V této době zastupuje českou dramatickou tvorbu dramaturg Jan Nepomuk Štěpánek, jenž je ve svých dílech ovlivněn rozmáhajícím se *biedermeierem* a *sentimentalismem* Augusta Friedricha von Kotzebua a A.W.Ifflanda. Literární i divadelní činnost těchto let naráží na otázku hledání existence samostatného českého odkazu, hranice mezi zastoupením přeložených her a původní autorskou tvorbou. České sebevědomí se utváří pomalu a razí si svou cestu v převažujícím tvorbě německé.

Klicperova představa o tvorbě lidové, určené prostému lidu, je konfrontována s opačnými názory jeho učitele Josefa Jungmanna o vysoké literární hodnotě dramatu. Ve svých hrách se podobně jako Štěpánek nechal inspirovat prací Kotzebua, neupadl však do stereotypního napodobení výstavbové konstrukce druhořadé komedie, ale zašel v komediální tradici ještě dál: k Plautovi, středověkým světským fraškám, komedii *dell'arte* přes barokní *hansvurstiády* až k Moliérovi.¹ Svou kritiku směřuje k maloměšťákům, poukazuje nenásilnou formou na jejich typické negativní vlastnosti. V duchu obroditelských myšlenek propaguje vlastenectví, národní minulost a lásku k rodné řeči.

Žánr veselohry

Již první Klicperovy pokusy o žánr veselohry (*Potopa světa, I dobré jitro, Žižkův meč*) naznačují odklon od zažité obhroublé frašky snažící se za každou cenu rozesmát publikum. Samoučelnost vtipu je nahrazena promyšlenou výstavbou komedií, které mají jasný úkol: „útočit, kritizovat, ale nejednou také vychovávat. Zesměšňuje, rozdává rány, odkrývá maloměšťácké myšlení, pranýřuje odnárodnění, bojuje proti lakotě, hájí princip společenské rovnosti, bije se vždycky za to, co je správné, morální, spravedlivé.“²

Mezi jednu z autorových nejpovedenějších komedií patří *Divotvorný klobouk* z roku 1817, knižně vydaný v roce 1820. Sám autor pro hru volí žánrové označení „fraška ve třech dějstvích“. Fraška je obecně definována jako „žánrový typ komedie, který ve stavbě dramatického děje, zápletky i jednotlivých postav pracuje se situační nebo karikaturní nadsázkou, směřující nejednou k burlesknímu, často zhrublému až obscénnímu dramatickému výrazu.“³ Postavy zastupují charakterový typ, nedochází u nich k psychologickému vývoji, v

¹ Císař, J.: *Přehled dějin českého divadla*. str. 47

² Justl, V.: *Václav Kliment Klicpera*. str. 132

³ Vlašín, Š. *Slovník literární teorie*. str. 119

Komentář [B.V.1]: odkaz na literaturu nesmí chybět místo vydání (např. Praha) a rok vydání publikace. Není ke škodě věci uvést i nakladatele či vydavatele, ale není to povinný údaj.

důsledku čehož se tvar hry odvíjí od dějové výstavby, nikoliv od proměn postav a jejich charakterů.

Námět hry čerpá Klicpera z lidového vyprávění o studentech, kteří ošidili lakomého strýce. Tento příběh znal z povídání své babičky, jak doložil ve své „*Zpomínce na V.Klicperu*“ J.A.Gabriel.⁴ Hlavní postava Koliáše také upomíná na archetypální zobrazení postavy *Lakomce* ze stejnojmenné hry francouzského klasicistního dramatika Moliéra, který se stal všeobecně známým symbolem chamtivosti a lakomosti.

Fabule hry

Děj *Divotvorného klobouku* nabízí jednoduchou fabuli bez složité zápletky. Dva mladí studenti Strnad a Křepelka užívají světských radostí v hostinci, aniž by měli na zaplacení. Lehkovážně spoléhají na výpomoc, která by nevyžadovala jejich vlastní přičinění. Strnad doufá v dědictví po Křepelkově dědečkovi, Křepelka naopak ve skrytu duše počítá s finanční pomocí od Strnadova lakomého strýce Koliáše. Dědeček však Křepelkovi odkáže pouze starý klobouk, který Strnad okamžitě prozřetelně využije coby prostředek léčky na svého strýce. Nepřiznavše svou pravou identitu, namluví strýci, že klobouk má divotvornou moc. Jeho majitel nemusí už nikdy platit žádnou útratu, pakliže má klobouk na hlavě. Skrblík Koliáš padne do nalíčené pasti a klobouk od Strnada koupí. Když však zjistí, že žádnou kouzelnou moc nemá a Strnad se mu tak snažil pouze ukázat jeho vlastní lakomost, uvědomí si své nesprávné chování a peníze svému synovci přenechá.

Mimo tuto hlavní dějovou linii Klicpera rozvíjí ještě příběh lidového zpěváka Pohořalského, kterému Koliáš dluží peníze za prodej jeho písniček. Svou roli hraje také hospodský Barnabáš s pomocníky Zvonkem a Datlíkem, kteří jsou ochotni pro peníze sehrát komedii na Koliáše. Milostný motiv se dějem prolíná skrze Barnabášovu dceru Bětušku, která má milého myslivce Karla.

Formální struktura hry

Každé ze tří dějství je dále členěno na 14 výjevů, což se někdy ukazuje nadbytečným. Některé z výjevů by bylo možné vypustit či případně sloučit dohromady. To by vedlo k urychlení děje, který je takto občas až zbytečně segmentován a zpomalován. Na celkovém temporytmu je poté znát pomalejší začátek, zatímco konec hry proběhne zrychleně během několika výjevů. Koliáš ve hře vystupuje poprvé až v pátém výjevu druhého dějství, tedy

⁴ Justl, V.: *Václav Kliment Klicpera*. str. 141

téměř v polovině hry. Celé první dějství slouží k expozici prostředí a postav studentů Strnada a Křepelky. Některé z výjevů působí vykonstruovaně a šroubovaně a jsou v nich patrné známky účelnosti a prozřetelného záměru. Vedlejší dějová linie Bětky a Karla jako by do samotného příběhu ani nepatřila, její začlenění postrádá logické opodstatnění a bylo by možné ji vypustit bez změn v hlavní dějové linii. Nadějně započatá zápletka milostného trojúhelníku mezi ní, Karlem a Strnadem vyznívá do prázdna, Klicpera dále nepracuje s motivem žárlivosti nebo případného konfliktu mezi Strnadem a Karlem.

Hlavní děj se odehrává povětšinou v hostinské světnici, dále potom v ošumělém pokoji u Koliáše. Plynutí času není autorem explicitně zmíněno, k jedinému časovému konkretizování dochází skrze scénickou poznámku „brzy nato“. Z rychlého sledu výjevů se však dá předpokládat, že se jedná o události následující v poměrně krátkém časovém úseku.

V poměru textu hlavního a scénických poznámek převažují samotné repliky, poznámky dokreslují dění na scéně, výrazové prostředky postav, jejich expresivitu. Dovysvětlují, ke které postavě je mluveno, či upřesňují příchody a odchody postav na scénu. Inspirační zdroje shakespearových her a komedií dell'arte jsou rozpoznatelné v promluvách stranou, kterých autor u postav často využívá. Díky nim může prezentovat skutečné myšlenky postav, zatímco ve skutečnosti tyto postavy něco zastírají. Například Koliáš z počátku nechce prozradit svůj úmysl koupit klobouk, přesto si sám pro sebe říká, jakou by měl radost a jaké možné výhody by z něj měl. „*Ovšem, ovšem! Kdybych já měl takový klobouk: blahoslavené živobytí!*“

Klicpera využívá jazykových prostředků k rozlišení společenského postavení jednotlivých postav, jejich mluva odráží jejich úlohu a podílí se na věrohodnosti charakteristiky postavy. Ty promlouvají povětšinou hovorovým jazykem odpovídajícím jazyku dané doby. Pro současného čtenáře může mít vzhledem k lexikálním prostředkům místy až archaizující ráz („*Aj, hostinský jest naražený hrnec, proto také chřípí, jak hubu otevře. Rač dáti pánbůh dobré jitro!*“) Neboť studenti mají reprezentovat představitele inteligence, vkládá do jejich úst slova latinská, neboť latina odjakživa symbolizovala vzdělanost a učenost (*Sit illi terra levis!* - „*Budiž mu země lehká!*“). K ozvláštňení jazyka přispívají také hojná přísloví a přirovnání, ať již z oblasti latinské (*aut Caesar, aut nihil – buďto všechno, nebo nic*), tak výsostně české, pocházející z lidové tradice (*...a že mi tam pečení holubi do huby lítají; blyští se to jako zlato*). Specifickým je také užití jazyka u postavy Karla, který coby myslivec obohacuje svou mluvu různými metaforami odkazujícími k jeho povolání (Strnada obviňuje z toho, že mu chodí za Bětuškou následujícími slovy: „*Protože jste tady v cizím lovišti, a pytláčiti, pane, jest u nás nebezpečné řemeslo*“) Ku pomoci čtenáři je užito i grafických prostředků, kdy jsou

kurzívou kromě scénických poznámek vyznačena důležitá slova, na která je potřeba dát důraz či je z textu vyzdvihnout.

Postavy hry

Klicpera ve svých postavách znázorňuje určité typy, jasně stanovené charaktery, u nichž lze předpokládat konstantní chování odpovídající dané charakteristice. U postav nedochází k prokreslené psychologii, která by motivovala jejich chování, a tak změny, které u nich v průběhu děje proběhnou, jsou zapříčiněny spíše dějovými zvraty. V důsledku toho však může tato proměna působit někdy až násilně, neodůvodněně a snižuje tak uvěřitelnost postavy a jejího chování.

V tomto souboru typologie a vymezení postav hraje svou důležitou úlohu již samotné jméno, které je nositelem symboliky. Jak se zmiňuje Koliáš, Strnad není v tehdejší době jméno nikterak neobvyklé a mnoho Strnadů „létá“ po Čechách. Jména Křepelka a Datlík také odkazují k ptactvu. Dobová tendence užívání květomluvy se ve hře promítá jen okrajově, a sice v oslovení Karla Bětušky „*konvalinko*“. Sklepníkovo jméno *Zvonek* odkazuje k jeho profesi, kdy brouká ze sklepa, což Strnad komentuje slovy: „*Zvoní, jako každý zvonek, když ním potrhneš.*“

Celá taškařice s prodejem divotvorného klobouku vznikne na základě výmyslu dvou studentů, kteří se svým lehkovážným životem tráveným po hospodách dostali do finančních potíží a hledají nejsnazší způsob, jak se z nich dostat. Přestože oba nesou téže vinu, každý se k vyvstálé situaci staví jinak. Zatímco Strnad si z ničeho nedělá těžkou hlavu, život bere jak plyne a nemyslí na možné důsledky, Křepelka přeci jen určité obavy a výčitky svědomí má. Strnad neváhá zosnovat plán, který sice není úplně morálně správný, na druhou stranu však nikomu neublíží a jim může pomoci. Neobává se trestu, možná i proto, že na rozdíl od Křepelky ví o svém záměru strýci peníze vrátit a zaplatit z nich jen tu část peněz, která Pohořalskému náleží. Toto filantropní chování a smysl pro spravedlnost jej staví do jiného světla, neboť sám si z peněz nic neponechá. Celá intrika tedy nevzniká za účelem vlastního obohacení, ale vede k napravení a uvědomění sobeckého lakomce a pomoci potřebnému.

S jistotou a lehkostí vystupuje i směrem k Bětušce, které namlouvá, že ji má rád, ač se z jeho strany jedná jen o hru za účelem vyjistižení skrytých lahví vína. Umí velmi dobře přečíst situaci a vymyslet plán, jak z ní sám profitovat. Ví o Bětušce, že je hodná ale hloupá, dovolí si využít její naivity a důvěřivosti.

Oba studenti zde plní úlohu reprezentantů inteligence, pokroku a novátorského smýšlení. Klicpera zde naráží na dobové otázky vlastnictví, na znalost a užívání českého jazyka.

Poukazuje na jejich odtahitý vztah k vlastní zemi, pakliže mají vidinu nabytých peněz, jejich první plány směřují na vycestování a opuštění země. Představitel české tradice a vlastenectví je vykreslen v postavě Pohořalského, lidového písničkáře, jehož ústy prezentuje své názory i samotný Klicpera (nesouhlasný postoj s užíváním časomíry). Svým šířením hudby s českými texty se podílí na zachování českého vlastenectví, hájí jazyk i potřebu jeho rozšiřování.

První setkání s hlavní postavou Koliáše probíhá právě konfrontací tohoto lakomého měšťáka s lidovým člověkem Pohořalského, který věří v člověka a lid. Koliáš šetří každou korunu, škudlí kde může a nehledí přitom na lidi okolo sebe. Mezi všemi platí za lakomce a skrblika, což mu však nikterak nevadí. Z jeho postoje je patrný negativní přístup k vlastenectví, nevěří v český národ, kupování českých knih považuje za marnotratnost. Svou hrubost vyjadřuje posměchem Pohořalskému, jemuž odmítne vyplatit peníze, které mu právem náleží. Projevuje se bezcharakterně, jako by neměl špatné svědomí ani výčitky. Posedlost penězi je vystupňovaná až do absurdnosti, kdy si libuje při představě, že díky klobouku by nemusel platit za vlastní pohřeb. Smyšlená historka o divotvorném klobouku pro něj představuje splnění nejtajnějších snů a přání.

Právě u postavy Koliáše lze však vysledovat dramatickou nedokonalost, o níž se v doslovu zmiňuje Vladimír Justl: „*Proto u něho (Klicpery – pozn. autor.) i katarze dopadá často nepřesvědčivě (což je případ Koliášův), neboť dramatik ji vnutí postavě i proti uměleckému zákonu jejího vývoje. Kromě tohoto usmířujícího závěru je Koliáš historicky věrohodnou realistickou postavou (ovšemže v leccěms satiricky nadsazenou), studii jednoho z typů tehdejšího měšťáka.*“⁵ K napravení Koliáše dochází jako na lusknutí prstu. Z nevraživého, lakomého a sobeckého muže se stává dobrák, který si uvědomí všechna příkoří, kterých se dopustil. Strnad mu připomene starý dluh vůči své matce, Koliášově sestře. Byť svým synovcem do té chvíle opovrhal, hne se v něm svědomí a všechny peníze za prodej klobouku Strnadovi nechá. Tento psychologický a morální posun není důsledkem vývoje, přichází účelově a působí nepřesvědčivě.

Ženské pokolení zde reprezentuje pouze Bětuška. Vystupuje jako hloupoučká, naivní a životem nezkušená dívka, jejíž láska se rozmarně proměňuje dle nálady – Strnadovi říká o Karlovi: „*Měla jsem ho od srdce ráda, dokud jste se na mě neusmál*“. O významu její úlohy a vztahu s Karlem jsem se již zmínila výše.

Z vedlejších postav se na ději ještě okrajově podílí hospodský Barnabáš a sklepník Zvonek. Pro Barnabáše je důležitý výdělek, a tak se nebrání podílet se na intrikách proti

⁵ Klicpera, V.K.: *Hadrián z Římsů a jiné veselohry*. str. 268

Koliáši, pakliže se za nimi skrývá možná vidina zisku. Zvonek málem neopatrně vyzradí, že klobouk ve skutečnosti žádnou zázračnou moc nemá. Strnadova šikovnost a pohotovost ale zabrání odkrytí tajemství.

Motivy hry a její aktuálnost pro současného diváka

Harpagonovský typ lakomce, který nehledí kolem sebe a střádá své peníze, je divácky stále vděčným motivem, neboť v našem okolí se vždy nějaký ten Harpagon či Koliáš najde. Někdo, kdo svou hamizností znepríjemňuje život svým blízkým. Moc peněz čím dál tím víc určuje vývoj událostí a ovlivňuje lidské životy. Měšťáctvo, tedy novodobí podnikatelé, vládnou řečí peněz a prostý lid na straně druhé hledá vychytralé cesty, jak se k penězům dostat. O podřízenosti lidí penězům svědčí například scéna s hospodským Barnabášem, který v momentě, kdy se domnívá, že studenti zdědili peníze, mění okamžitě svůj přístup k nim. Studenti v tu chvíli nejsou jen holobrádky, kteří se opíjejí v hospodě, ale jsou zákazníci, kteří naplní jeho pokladnu. Peníze proměňují lidi ve slepé figurky ženoucí se za vlastním obohacením.

Dalším výrazným prvkem ve hře je otázka vlastenectví a zobrazení dobové společnosti. Klicpera píše hru *Divotvorný klobouk* v roce 1817, rok před vydáním spisu *Počátkové českého básnictví, obzvláště prozódie*, v kterém se autoři F.Palacký a P.J. Šafařík snaží o prosazení časoměrného verše, proti kterému Klicpera bojuje. Tuto dobově aktuální problematiku vlastenectví autor ve hře několikrát zmiňuje, poukazuje na ni v jednotlivých drobnostech. Nejen v touze studentů vycestovat, vlasteneckém smýšlení Pohořalského, ale například v maličkosti, jakou je víno. Má-li Koliáš volit, jaké víno si objedná, volí české, neboť je levnější. Rakouské objednává, když se domnívá, že nebude muset platit. Jeho pohnutky neřídí pocit vlastenectví, ale peníze.

Z dramaturgického hlediska současné doby by bylo možné s hrou pracovat například v linii protikladnosti obou studentů a jejich přístupu k podvodu, který na Koliáše vymyslí. Strnad nabízí vícero hereckých poloh, jeho postoj se proměňuje. Stále funkční by měla být i komická rovina vyplývající z nedorozumění v předstírání „divotvornosti“ klobouku. Naopak vedlejší linie Karla a Bětušky by se dala vypustit, aniž by se to odrazilo na celé hře. Postavu Koliáše by bylo potřeba více podpořit, aby se jeho konečné napravení nejevilo tolik nerealistickým. Problémy při realizaci by mohly vzniknout i vzhledem ke dvěma patetickým koncům, které hru uzavírají. Prvním je požehnání Barnabáše dceři a Karlovi „v jejich společném životě“. Druhým poté přímé pojmenování dvojího významu spojení slov

„divotvorný klobouk“, který nebyl divotvorný jen pro svou smyšlenou moc, ale i proto, že vykonal „divy“, když napravil odvěkého lakomce a hrubiána Koliáše.

Použitá literatura

Císař, J.: *Přehled dějin českého divadla*. Díl I. Praha: Akademie múzických umění, 2004.
ISBN 80-7331-007-4

Justl, V.: *Václav Kliment Klicpera*. Praha: Orbis, 1960.

Klicpera, V.K.: *Hadrián z Římsů a jiné veselohry*. Praha: Odeon, 1966.

Vlašín, Š. *Slovník literární teorie*. 2.vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984.